

Juozas Matusevičius

1940-1941 METAI: ARMIJA "IŠVADUOTOJA" LIETUVOJE

1940-1941 metai Lietuvai - tai pirmosios sovietinės okupacijos metai, kurie prievarta pakreipė visą krašto gyvenimą pseudosovietine linkme. Šio laikotarpio Lietuvos istorija labai prieštaringa ir sudėtinga: buvo laužomi seni valstybės institutai ir kuriama sovietinio tipo santvarka, naikinamas tradicinis ūkis, įvedama totalitarinė prievartos sistema, nacionaliniam menui, literatūrai priešais buvo statoma vadinamoju socialistiniu realizmu grindžiama sovietinė kultūra.

Naują ideologiją ir naują gyvenimo būdą į Lietuvą nešė VKP(b), Raudonoji darbininkų ir valstiečių armija su durtuvais ir tankais.

Raudonosios armijos Lietuvoje tema yra labai plati. Šiame straipsnyje autorius apžvelgs tik kai kuriuos sovietinės armijos buvimo respublikoje aspektus, būtent: pirmieji Raudonosios armijos karių įspūdžiai Lietuvoje, socialinio aprūpinimo lengvatos, maisto ir kitų prekių tiekimas. Taip pat siekiama parodyti, kad Raudonosios armijos išlaikymas buvo didelė našta respublikos biudžetui.

Rašant straipsnį, pasinaudota moksliniais ir periodiniais leidiniais bei iki šiol neskelbtais archyviniais dokumentais. Kadangi sovietų historiografijoje Raudonosios armijos Lietuvoje tema nušviečiama vienpusiškai ir tendencingai, autorius daugiausia naudojos pastarųjų metų Lietuvos bei buvusios Sovietų Są-

jungos spauda, Lietuvių emigrantų darbai¹. Straipsnyje panaudoti Lietuvos valstybinio archyvo Specialiosios karinės prekybos (R-38), Finansų liaudies komisariato (R-164), Liaudies kariuomenės (R-222), VRM Savivaldybių departamento (R-379), LTSR Liaudies Komisarų Tarybos (toliau - LKT) (R-754), LTSR komunalinio ūkio liaudies komisariato (R-768), LTSR socialinio aprūpinimo liaudies komisariato (R-770), LTSR užsienio reikalų liaudies komisariato (R-1019) ir kitų fondų dokumentai.

RAUDONOSIOS ARMIJOS SUTIKIMAS LIETUVOJE

Visoje sovietų istoriografijoje, partijos ir administracijos funkcionierių prisiminimuose, komunistinių laikraščių straipsniuose buvo teigiama, kad Raudonosios armijos įžengimą į Lietuvą 1939 ir 1940 metais lietuvių tauta sutiko su gėlėmis, džiaugsmo ir dėkingumo mitingais. Bolševikinės informacijos priemonės skelbė, jog Sovietų Sąjungos armija įvedama į Lietuvą tam, kad apgintų nuo fašistinės Vokietijos, garantuotų Lietuvos nepriklausomybę ir savarankiškumą. Tai buvo fasadinė, sovietinių vadovų afišuojama reikalo pusė. Tačiau tikrovėje žmonių ir pačių okupantų nuotaikos buvo kitokios.

Apie tai, kaip buvo sutinkami Raudonosios armijos daliniai, rašo buvęs tuo metu sovietinis kareivis, vėliau istorijos mokslų daktaras ir SSRS rašytojų sąjungos narys Georgijus Fiodorovas: "Įžengiančius į Lietuvą ir Latviją (pastarojoje aš buvau Rygoje ir Daugpilyje) Raudonosios armijos dalinius sutiko labai gražiai. Mat sovietų karinės bazės visose trijose Pabaltijo respublikose, remiantis draugystės ir savitarpio pagalbos paktais, pradėtos kurti nuo 1939 m. pabaigos. Jose esantys kareiviai gyventojams nieko blogo nedarė, juo labiau kad dauguma kareivių buvo visai izoliuoti nuo jų. O 1940 metų vasarą mes atėjome įvesti Pabaltijyje sovietinės valdžios". Toliau prisiminimų autorius pabrėžia, kad tokia situacija buvo neilgai: "Tačiau greitai entuziazmas išblėso... Labai grubiai Lie-

1 Bulvičius K. Nebūk kvailas, nevežk// Švyturys. - 1990. - Nr. 3. - P. 16; Galvanauskas E. Lietuvos okupacija ir įjungimas į SSSR// Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. - V., 1990. - P. 74-85; Škirpa K. Apžvalga padėties Lietuvoje// Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. V., 1990. P. 86-97; Возмездие жеравно приходит: исповедь сотрудника МГБ// Жизнь (Еженедельное приложение "Известия") 1992. Но 12(116). - Март 1992. - С. 12.; Донгаров А., Пескова Г. Прибалтика: такой трудный год// Московские новости. - 1990, 5 авг. - Но 31. - С. 15; Лааси Э. Черные дыры истории// Радуга. - Таллин, 1989. Но 11. - С. 40-53; Федоров Г. Дезертир: Из записок оккупанта// Даугава. - 1990, январь. - С. 69-82.

tuva buvo prijungta (iš esmės - užgrobtą) prie SSRS².

Kitas autorius, 80-metis saugumo darbuotojas, nepanorėjęs nurodyti savo pavardės, apie to meto įvykius rašo: "Mes juos "išlaisvinom" teroru, apgaule, persekiojimais, propaganda, trėmimais. Atėjus mūsų valdžiai, jų veidus apgaubė gedulas. Mes deportavome gydytojus, inžinierius, profesorius, mokytojus, žemdirbius. Po to iš visų Rusijos kampų čia sugriuvo rusai užimti ištuštėjusios po trėmimų teritorijos... Mūsų tikslas - sumaišyti šią tautą su rusais ir visiems laikams uždėti savo leteną ant šios žemės, kad niekuomet ši tauta negalėtų atsigausti: nei jos kultūra, nei jos istorija"³.

Kyla klausimas, kiek 1940-1941 metais Lietuvoje buvo sovietinės kariuomenės. Tiksliai pasakyti sunku. Tikro karių skaičiaus nežinojo net Maskvos statytiniai M.Gedvilas, J.Paleckis ir A.Sniečkus. Liūdnai pagarsėjusioje 1940.VI.14 Sovietų Sąjungos notoje Lietuvos Vyriausybei apie įvedamos kariuomenės dalinius sakoma, jog jie "bus pakankamai gausūs, kad galėtų patikrinti galimybę įgyvendinti Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį".

Lietuvos okupacijos išvakarėse, 1940 m. birželio mėn. 14 d. 23 val. 50 min., įvyko toks Lietuvos užsienio reikalų ministro J.Urbšio ir SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro V.Molotovo pokalbis:

J.U.: Kiek kariuomenės numatyta įvesti?

V.M.: 3-4 korpusus.

J.U.: Kiek divizijų?

V.M.: Apytikriai 9-12⁴.

Kiek Lietuvoje buvo raudonarmiečių, galima spręsti iš to meto liudininkų pasakojimų ir kai kurių ūkinių statistinių duomenų: kiek kariuomenei reikėjo maisto, patalpų ir pan.

Vadinamosios "Liaudies vyriausybės" Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius (1940.VI-VIII) Pijus Glovackas savo "Pro memoria" apie pasikalbėjimą su Didžiosios Britanijos pasiuntiniu H.Prestonu rašė: "Kalbant apie butų stoką, Prestonas pastebėjo, kad dabar, kai Lietuvoje yra 250 000 Sovietų kariuomenės, be abejo, butų trūkumas yra natūralus dalykas. Man paste-

2 Федоров Г. Дезертир: Из записок оккупанта// Даугава. 1990, январь. - С. 71-72.

3 Возмездие всеравно приходит: Исповедь сотрудника МГБ// Жизнь. 1992. - Но 12(116). - Март 1992. - С.12.

4 Что бывает, когда нарушают договоры: /Запись беседы наркома иностранных дел СССР В.М.Молотова с министром иностранных дел Литвы Урбшисом. 14.VI.1940 г. 23 час. 50 мин.// Военноисторический журнал. - 1990. - Но 4. - С. 40.

bėjus, ar jis turi tokių duomenų apie kariuomenės skaičių, Prestonas atsakė, kad tikslių duomenų negalima turėti, nes kariuomenė nuolat juda, bet, jo žiniomis, daugiau Sovietų kariuomenės yra prie Gardino, kur ir vokiečių kariuomenės esą apie 9 divizijas⁵.

Lietuvos visuomenės veikėjas ir diplomatas plk. Kazys Škirpa nurodo, kad pirmosios sovietinės okupacijos metu Lietuvoje galėjo būti apie 300 000 Raudonosios armijos karių⁶.

Panašų skaičių pateikia ir buvęs "Maisto" akcinės bendrovės direktorius K.Bulvičius: "Sprendžiant iš mėsos kiekio, kurį turėjome pristatyti, buvo galima apskaičiuoti, kad okupantų įgulas Lietuvoje sudarė 250 000-300 000 karių"⁷.

Artėjant karui su Vokietija, Raudonosios armijos dalinių Lietuvoje daugėjo, ir kai kurie autoriai spėja, kad karo išvakarėse raudonarmiečių skaičius Lietuvoje galėjo siekti pusę milijono.

LENGVATOS SOVIETINEI KARIUOMENEI

Nors Raudonoji armija į Lietuvą įžengė kaip okupacinė kariuomenė, kurios nekvieta nei Lietuvos Respublikos Vyriausybė, nei komunistai, nei kokia kita organizacija, jau 1940 m. rugsėjo mėnesį paklusni Maskvai LTSR Liaudies Komisarų Taryba priėmė nutarimą, suteikiantį kariškiams lengvatas. Jame sakoma: "Kelianč karininką į kitą tarnybos vietą, duodama kėlimosi pašalpa tokiomis normomis: karininkui - 20 proc., jo žmonai - 10 proc. ir kiekvienam vaikui - po 5 proc. keliamojo karininko mėnesinės pagrindinės algos"⁸. Pašalpa vaikams buvo skaičiuojama remiantis tuo vaikų skaičiumi, kuris faktiškai yra buvęs paskyrimo į naują tarnybos vietą dieną, ir mokama tik vaikams ligi 17 metų amžiaus. Lygiai tokios pat lengvatos buvo suteikiamos ir liktiniais puskarininkiams bei jų šeimoms⁹. Negana to, Raudonosios armijos karo komisariatų tar-

5 Pro memoria. URM generalinio sekretoriaus P.Glovacko pasikalbėjimas su Didž. Britanijos pasiuntiniu H.Prestonu VIII.9. K., 1940.VIII.9 Nr.338/ pr.// LVA. - F. R-1019. - Ap. 1. - B. 2. - L. 72.

6 Škirpa K. Apžvalga padėties Lietuvoje// Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. - P. 94.

7 Bulvičius K. Nebūk kvailas, nevežk// Švyturys. - 1990. - Nr. 3. - P. 16.

8 LTSR LKT 1940.IX.13 nutarimas Nr. 91 apie karininkams atlyginti įstatymo pakeitimą// LVA. - F. R-754. - Ap. 3. - B. 327. - L. 99.

9 LTSR LKT 1940.IX.13 nutarimas Nr. 92 apie liktiniais puskarininkiams atlyginti įstatymo pakeitimą// Ten pat. - L. 100.

nautojams ir kitiems Pabaltijo karo ypatingosios apygardos (toliau - PRIBOVO) dalių bei įstaigų pareigūnams, atvykusiems likviduoti Lietuvos kariuomenės, pertvarkyti jos ir komplektuoti 29 šaulių teritorinio korpuso (toliau - 29 ŠTK), reikėjo mokėti dienpinigius bei atlyginti kelionės išlaidas¹⁰.

Atvykusiems kariškiams dalis atlyginimo turėjo būti mokama vietine valiuta iš respublikos biudžeto, o likusioji - sovietiniais pinigais per armijos arba apygardos finansų skyrius¹¹, pervedant juos į asmenines sąskaitas taupomosiose kasose. Buvo numatytos šios mokėjimų litais normos: 1. kariniams viršininkams (nevedusiems) - 25 proc. pagrindinės etatinės algos, gyvenantiems su šeima, jeigu šeimos nariai neturi savarankiško uždarbio, - 40 proc. pagrindinės etatinės algos, gyvenantiems su šeima, jeigu šeimos nariai turi savarankišką uždarbį, - 25 proc. pagrindinės etatinės algos; 2. laisvai samdomiems (ne kariams), atvykusiems iš SSRS, nevedusiems, - 30 proc. pagrindinio etatinio atlyginimo, vedusiems, jeigu šeimos nariai turi savarankišką uždarbį, - 30 proc. etatinio atlyginimo, vedusiems, jeigu šeimos nariai neturi savarankiško uždarbio, - 40 proc. etatinio atlyginimo¹². Kadangi atvykusių kariškių ir laisvai samdomų pareigūnų šeimų nariai iš karto darbo neturėdavo, tai praktiškai visi jie gaudavo padidintą atlyginimą vietine valiuta. Šis nutarimas galiojo nuo 1940.X.1 d.

Karių šeimas aprūpinti pagal Karinės prievolės įstatymo 14 str. ir Taisykles karių šeimoms šelpti buvo pavesta Socialinio aprūpinimo liaudies komisarariatui¹³.

Iš kur buvo imami limitai naujos armijos reikalams?

Okupavus Lietuvą, buvo pareikalauta, kad lygia greta su litais būtų įvesti ir sovietiniai rubliai. Finansų ministras E.Galvanauskas pareiškė, kad tokiu atveju jis atsistatydinsias. Jo nuomone, rublio įvedimas pakirs pasitikėjimą pinigais, bus suardytas krašto ūkis. Produktų ir prekių pritrūks ne tik Lietuvai, bet jų negalės tiekti ir Sovietų Sąjungai, net jos armijai Lietuvoje. Maskvos emisaras, SSRS NKVD komisaro L.Berijos pavaduotojas V.Dekanozovas sutiko, kad tai rimtas argumentas, ir nusileido. Tačiau E.Galvanauskas Sovietų karo va-

10 LTSR LKT 1940.X.21 nutarimas Nr.243/sl. dėl dienpinigių ir kelionės išlaidų mokėjimo RA karo tarnautojams ir RDVA pareigūnams, atvykusiems 29 ŠT Korpuso komplektuoti ir buv. LK dalių perorganizuoti// Ten pat. - B. 520. - L. 10.

11 НКО СССР. Военный совет ПРИБОВ'а. 18.IX.1940 № 70108с. Командиру 29 ТСК// Ten pat. - B. 520. - L. 10.

12 LTSR LKT 1940.X.21 nutarimas Nr.244/sl. dėl atlyginimo mokėjimo RA pareigūnams, atvykusiems į 29 ŠT Korpusą, karo mokyklą ir Respublikinį karo komisarariatą// Ten pat. - B. 520. - L. 13.

13 LTSR LKT 1940.IX.17 nutarimas Nr. 104 apie karių šeimų šelpimo pavedimą SALK// Ten pat. - B. 327. - L. 111.

dovybei turėjo suteikti 4 000 000 litų kreditą, kad kariai, gaudami atitinkamą atlyginimo nuošimtį litais, galėtų apsirūpinti reikalingais pirkiniais. Taip buvo išspręstas finansų klausimas¹⁴. Žinoma, šis "kreditas", kaip ir kiti, gražintas nebuvo - Lietuva buvo inkorporuota į SSRS.

Atsikėlus į Lietuvą daug kariškių ir kitų sovietinių pareigūnų šeimų, reikėjo steigti mokyklas šių šeimų vaikams. LTSR LKT nutarimu vidurinės (dešimtmetės) bei septynmetės mokyklos, kuriose turėjo būti mokoma pagal SSRS vidurinių mokyklų mokymo planą ir programas rusų kalba, buvo kuriamos Kėdainiuose, Jonavoje, Ukmergėje, Panevėžyje, Telšiuose, Plungėje, Kaune, Šiauliuose, Vilniuje ir kitur¹⁵. Nepilnas vidurinės mokyklas buvo numatyta plėsti į pilnas vidurines mokyklas, net jeigu klasėse buvo mažiau kaip 10 mokinių¹⁶. Lietuviai moksleiviai tokių privilegijų neturėjo.

Sunki našta Lietuvos biudžetui buvo ir lietuvių naujokų mokymas rusų kalbos. Šiam reikalui didelį dėmesį skyrė komunistų partija, kuri priėmė nutarimą "Apie naujokų mokymą rusų kalbos LTS Respublikoje". Jame sakoma: "LKP(b) CK Biuras pažymi, kad naujokų mokymas rusų kalbos respublikoje vyksta nepatenkinamai.

Iš 58 414 žm., nemokančių rusų kalbos, mokosi tik 26 158 žm. Ypač blogai pastatytas naujokų rusų kalbos mokymas Alytaus, Marijampolės, Raseinių ir Telšių apskr., kur mokosi tik 10 proc. naujokų...

LKP(b) CK mokyklų skyriaus vedėjas drg. Zdanavičius ir karo skyriaus vedėjas drg. Jakovlevas turi užtikrinti sistemingą šio nutarimo vykdymo kontrolę"¹⁷. Iš šio dokumento matyti, pirma, koks didžiulis buvo naujokų skaičius (palyginkime su nepriklausomos Lietuvos 30 000 karių), neskaitant mokančių rusų kalbą, ir, antra, naujokų nenoras mokytis okupantų kalbos, ypač lietuviškiausiose

14 Škirpa K. Apžvalga padėties Lietuvoje// Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. - P. 91-92.

15 LTSR LKT 1940.IX.5 nutarimas apie septynmečių mokyklų įsteigimą RA vadovybės šeimų vaikams Kėdainiuose ir Jonavoje// LVA. - F. R-754. - Ap. 1. - B. 1. - L. 18; LTSR LKT 1940.IX.19 nutarimas Nr.120 dėl mokyklų RA vadovybės šeimų vaikams įsteigimo Ukmergėje ir Panevėžyje// Ten pat. - L. 98; LTSR LKT 1940.X.10 nutarimas Nr.211 dėl vidurinės mokyklos įsteigimo RA vadovybės šeimų vaikams Telšių-Plungės rajone// Ten pat. - B. 2. - L. 60; LTSR LKT 1940.X.21 nutarimas Nr.245 dėl nepilnosios vidurinės mokyklos įsteigimo RA vadovybės šeimų vaikams Plungėje ir mokinių bendrabučių įsteigimo Kaune, Šiauliuose, Telšiuose ir Plungėje// Ten pat. - L. 118.

16 LTSR LKT 1941.II.13 nutarimas Nr.113 dėl Tauragės nepilnosios vidurinės mokyklos, įsteigtos RA vadovybės šeimų vaikams, praplėtimo į pilną vidurinę mokyklą// Ten pat. - B. 5. - L. 154.

17 LKP(b). 1941.VI.2 Nr. 24-4. Visiškai slaptai. Gražinti LKP(b) CK Ypatingam sekretoriui per 30 d. 1941.V.28 LKP(b) CK Biuro posėdžio protokolo Nr. 24 ištrauka "Apie naujokų mokymą rusų kalbos LTS Respublikoje"// Ten pat. - Ap. 3. - B. 527. - L. 139.

respublikos apskrityse Žemaitijoje, Dzūkijoje ir Suvalkijoje. Trečia, kaip ir visose gyvenimo srityse, karo bei mokymo reikaluose viską nurodinėjo LKP(b) CK - buvo sukurti specialūs skyriai.

1941 m. pavasarį iš viso buvo numatyta pašaukti į sovietinę kariuomenę 61 456 asmenis. Šitokiam žmonių skaičiui mokyti reikėjo mažiausiai 4 019 358 rb. Šiam tikslui pinigai buvo imami iš lėšų, skirtų mažaraščiams ir beraščiams mokyti, o tų lėšų ir taip buvo mažai¹⁸. Šaukiamiesiems į Raudonąją armiją mokyti išlaidos 1941 m. respublikos biudžete nebuvo numatytos. Be to, kariuomenės komplektavimo klausimai turėjo priklausyti centrinei žinybai. Todėl respublikos Finansų liaudies komisariatas tikėjosi asignavimų iš sąjunginio biudžeto¹⁹. Visgi rusų kalbos mokymui iš respublikos biudžeto buvo numatyta skirti pusę milijono rb, nors ši suma jokia būdu negalėjo patenkinti poreikių.

Lietuvoje nebuvo ir sovietinio tipo karinio parengimo bei fizinio lavinimo mokytojų. Šiam reikalui iš kinofikacijos sąmatos lėšų buvo skirta 116 000 rb²⁰. Vasaros atostogų metu, vykdant 1939.IX.1 d. Visuotinės karinės prievolės įstatymo VIII sk. ir 1941.V.6 PRIBOVO štabo direktyvą Nr. 0605, turėjo būti organizuoti fizinio lavinimo ir karinio parengimo mokytojų kursai, kurių sąmata - 128 500 rb.²¹ Net karių priesaikos dienos parengimo išlaidos (30 000 rb) turėjo būti padengtos iš LTSR LKT rezervinio fondo²².

Respublikos biudžetui buvo ir kitokių išlaidų, susijusių su karinių žinybų reikalais. Nors Lietuvos Respublika kaip nepriklausoma valstybė buvo likviduota, tačiau Lietuvos sienų apsaugos išlaidos buvo paliktos finansuoti respublikos biudžetui. Vien tik Latvijos-Lietuvos sienos apsaugai iš 1941 m. respublikos biudžeto turėjo būti skirta 3 505 730 rb²³.

Iš vietinio biudžeto turėjo būti finansuojami prieššaukiminiai ir nekarniniai mokymai, trumpalaikiai kintamosios sudėties šaukimai, apmokamos kasmetinių eilinių naujokų šaukimų išlaidos: patalpų nuoma ir įrengimas, aprūpinimas

18 LTSR ŠTK. LTSR LKT pirmininkui. 1941.V.28 Nr. 17310// Ten pat. - B. 211. - L. 2.

19 LTSR FLK. LKT Reikalų valdybai. Į š.m. VI.4 Nr. 3195. 1941.VI.10 Nr. 17292// Ten pat. - L. 1; CHK ЛССР. Постановление Но 663 от 17.VI.1941 об утверждении сметы расходов, связанных с изучением русского языка призываемыми в РККА в 1941 г.// Ten pat. - Ap. 1. - B. 10. - L. 100.

20 LTSR FLK. LTSR LK Tarybai. 1941.VI.19 Nr. 18057// Ten pat. - Ap. 3. - B. 211. - L. 222.

21 LTSR ŠLK. 1941.V.22 Nr. 17260. LTK pirmininkui. Nuorašai: ŽOLK, Resp. Darbo rezervų atsargų valdybai// Ten pat. - L. 223.

22 LTSR LKT 1941.II.8 nutarimas Nr. 80 dėl 30 000 paskyrimo 29-ajam Šaulių teritoriniam korpusui kultūros reikalams// Ten pat. - Ap. 1. - B. 5. - L. 114.

23 LTSR LKT 1941.II.10 nutarimas Nr. 82 dėl Lietuvos-Latvijos TS Respublikų pasienio apsaugai išlaikyti 1941 metų sąmatos priėmimo// Ten pat. - L. 116.

kuru, komunaliniai patarnavimai. Respublikos lėšomis turėjo būti išlaikomi kariniai komisariatai, o atvykusiems dirbti kariniuose komisariatuose Raudonosios armijos kariškiams išmokamos kompensacijos²⁴.

Kiek kariniams komisariatams reikėjo lėšų, matome iš Šakių apskrities karinių komisariatų išlaidų sąmatos: komunalinės išlaidos - 1 528 rb, mobilizacijos darbuotojų paruošimas - 4 573 rb, surinkimo-išsiuntimo punktų įrengimas - 5 000 rb, karinių komisariatų sargų ir valdytojų išlaikymas - 5 012 rb, surinkimo-išsiuntimo punktų politinio švietimo išlaidos - 407 rb, karinių komisariatų pastatų remontas - 3 500 rb, malkų mobilizaciniam fondui paruošimas - 1 000 rb, priėmimo-išsiuntimo punktų sargų išlaikymas - 2 100 rb. Karinių apylinkių darbuotojų išlaikymui buvo skirta 42 120 rb. Taigi Šakių apskrities ir miestų kariniams komisariatams išlaikyti 1941 metais reikėjo 65 120 rb²⁵.

Komunisto M.Gedvilo vadovaujama LTSR LKT negailėjo pinigų pasveikinti okupacinei armijai jos jubiliejaus proga. Buvo priimtas nutarimas, kuriame sakoma: "Ryšium su VRLK pasienio kariuomenės 20 metų sukaktuvėmis Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba už stropų sienų saugojimą išreiškia padėką VRLK LTSR Pasienio kariuomenės vadovybei, dislokuotą B TSR teritorijoje pasienio dalinių kariams, vadams ir politdarbuotojams, o taip pat ir pasienio gyventojams, kurie aktyviai prisidėjo prie valstybinės sienos saugojimo, ir premijuoja: B TSR VRLK Pasienio kariuomenės vadovybę - Rb 14 000, - (pasienio kariuomenės daliniams LTSR teritorijoje apdovanoti)". Kad neatrodytų, jog apdovanojami vien tik Raudonosios armijos kariškiai, maža šios sumos dalis buvo skirta pasienio gyventojams: apdovanota 14 žmonių nuo 100 iki 500 rb premijomis²⁶.

Taigi, už Tėvynės okupaciją, žemės grobimą, patriotų persekiojimą, didžiulius materialinius nuostolius, žmonių aukas LTSR LKT okupantus premijuoja ir skiria tūkstančius ir iš taip skurdaus respublikos biudžeto.

Kariškiams negailėta pinigų ir kitais atvejais. Pavyzdžiui, mišrioje Sovietų Sąjungos-Vokietijos repatriacijos komisijoje dirbo bataliono komisaras B.Matvejevas. Jo 13-os metų sūnų Jurijų partrenkė vokiečių mašina. Nors

24 НКО СССР. Военный комиссариат Литовской ССР. 4.X.1940 Но 22с// Ten pat. - Ap. 1. - B. 516. - L. 37.

25 Ведомость расшифровки внесенных средств в бюджет по ст. "прочие расходы" на 1941 г. (в руб.). Секретно. Шакайский уездной фин. отд.// Ten pat. - B. 591. - L. 25.

26 LTSR LKT 1941.II.13 nutarimas Nr. 111 dėl padėkos išreiškimo pasienio kariuomenės būriams bei pasienio zonos gyventojams ir jų premijavimo// Ten pat. - F. R-164. - Ap. 1. - B. 1. - L. 166; F. R-754. - Ap. 1. - B. 5. - L. 152.

B.Matvejevas buvo Sovietų Sąjungos kariškis, o jo sūnų sužalojo vokiečių mašina, SSRS LKT įgaliotinis Lietuvos TSR N.Pozniakovas paliepė LTSR LKT pirmininkui M.Gedvilui: "Užsienio reikalų liaudies komisariato nurodymu, pagalba drg. Matvejevo sūnaus sveikatai atstatyti turi būti suteikta iš vietinių lėšų"²⁷. Šiam reikalui buvo skirta 5 000 rb²⁸.

Dar viena privilegija sovietiniams kariškiams - tai personalinės pensijos. Personalinių pensijų nuostatuose, kurie buvo patvirtinti 1941.I.11, rašoma:

"Personalinės pensijos skiriamos už ypatingus nuopelnus Respublikai (revoliucinės, karinės profesinės ir visuomeninės veiklos, tarybinės kūrybos, mokslo, meno ir technikos srityse...

Besąlyginę teisę į personalinę pensiją turi:

- aktyviai kovoję dėl proletariato valdžios revoliucinių partijų nariai;
- asmenys, apdovanotieji už savo didvyriškus žygius arba ypatingus darbus vienu ar keliais TSRS arba LTSR valdžios nustatytais ordinais...;
- asmenys, apdovanotieji kitų sąjunginių Respublikų ordinais ir nuolat gyvenę LTSR teritorijoje...

Ypatingai pasireikšusiems veikėjams, karo, valstybės, visuomenės, mokslo, technikos ir išradimų veiklos srityse, įnešusiems savo darbu, kūryba ir išradimais ypatingai brangų indėlį į tarybinę kultūrą, mokslą ir techniką ir padėjusiems tarybų valstybę sustiprinti".

Personaliniams pensininkams buvo taikomos ir kitos lengvatos: jie turėjo mokėti tik 50 proc. buto nuomos, padaryta 50 proc. nuolaida už elektros energiją, jie nemokamai naudojami miestų autobusais ir keltuvais, į kurortus ir sanatorijas važiuo Socialinės apsaugos liaudies komisariato lėšomis²⁹. (Šis nutarimas galiojo iki 1945.III.25 d.)

Kaip matyti iš nuostatų, personalinių pensijų lengvata iš esmės galėjo pasinaudoti tik atvykusieji iš Sovietų Sąjungos, nes kol kas Lietuvoje buvo nedaug revoliucinių kovotojų, "apdovanotųjų", "nusipelnusiųjų" ir pan. Daugiausia tokius "nuopelnus" turėjo Raudonosios armijos kariškiai arba jų šeimų nariai.

Apie savo "nuopelnus" Lietuvai minėtas KGB darbuotojas, vienas iš bū-

27 Председателю СНК ЛитССР тов. Гедвилас. 24.V.1941 Но 726с// Ten pat. - A. K-754. - Ap. 3. - B. 530. L. 93a.

28 LTSR LKT 1941.VI.18 nutarimas Nr. 542-59sl apie skyrimą bataliono komisarui drg. Matvejevui 5000 rublių sūnaus gydymui// Ten pat. - L. 93.

29 LTSR LKT 1941.I.11 nutarimas Nr. 30 dėl patvirtinimo Lietuvos TSR SAL komisaro pateiktų Nuostatų nusipelnusiems respublikai asmenims ir jų šeimoms valstybiniam socialiniam aprūpinimui teikti// Ten pat. - Ap. 1. - B. 5. - L. 49; Ypatingai nusipelnusių respublikai asmenų ir jų šeimų valstybinio socialinio aprūpinimo nuostatai (Priedas prie nutarimo Nr. 30)// Ten pat. - L. 50-53.

simųjų personalinių pensininkų, rašė: "Mes mušėme žmones. Mušėme, kuo pakliuvo, batais per veidą, galvą, spardėm, plikėm verdančiu vandeniu, tampėm už plaukų, kad išgautume prisipažinimą to, ko nebuvo. Ir visi mes žinojome, kad jie niekuo nekalti, tačiau mums buvo reikalingas pavyzdinio darbo planas"³⁰.

Socialinės apsaugos liaudies komisariato aplinkraštyje pažymima: "Lėšos personalinėms pensijoms ir pašalpoms yra skirtos pagal Biudžetinį Pavedimą Nr. 106 - 1941 m. Resp. biudžeto 44 str. 2 paragrafą..."³¹ Tad mūsų respublikai buvo užkrauta našta mokėti pašalpas ir pensijas atvykusiems kariškiams, jų šeimų nariams ir kitiems "pagalbininkams" iš Sovietų Sąjungos.

RAUDONOSIOS ARMIJOS APRŪPINIMAS MAISTU IR KITOMIS PREKĖMIS

Minėtas anoniminis čekistas, prisimindamas atvykimą į Lietuvą 1940 metais, pasakoja, kaip juos mokė viršininkai ir "politrukai": "... važiuok į Lietuvą, aklimatizuokis, ten viskas tavo, tu ten būsi šeimnininkas. Ten skurdas, badas, buržuazinė valdžia". Aš atvažiavau ir pamačiau, kaip buvome apgauti. Čia žmonės gyveno, palyginti su Rusija (mes vaikščiojome su vyžomis, elgetiškais drabužiais), kaip rojuje. Krautuvėse buvo visko: ir pramoninių prekių, ir maisto produktų. Dešrų galėjai pirkti visą rinkį"³².

"Okupanto užrašų" autorius G.Fiodorovas taip pat prisimena: "Aš galvojau apie tai, ką mačiau, lyginau su kvailais mūsų politinio vadovo tauškalais ir su tuo, kas buvo spausdinama "Pravdoje", "Izvestijose", "Krasnoje zvezda" ir kituose mūsų laikraščiuose...

Dideliuose ir mažuose miestuose (laikinojoje sostinėje Kaune man tada neteko pabūti) mus apstulbino neregėta daugybė įvairiausių parduotuvių ir parduotuvėlių, kavinių, restoranų ir t.t. ir jų asortimentas. Produktai buvo nepaprastai švieži, įvairūs, pigūs, skanūs. Ypač patraukliai mums atrodė mėsos krautuvės, kurių sienos buvo iškljuotos baltais kokliais, lentynos lūžo nuo

30 Возмездие всеравно приходит: исповедь сотрудника МГБ// Жизнь. - 1992. - No 12. - Март 1992. - С. 12.

31 Visų vykdomųjų komitetų Socialinio aprūpinimo skyriams. 1941.II.27 Nr. 2052// LVA. - F. R-770. - Ap. 2. - B. 70. - L. 135.

32 Возмездие всеравно приходит: исповедь сотрудника МГБ// Жизнь. - 1992. - No 12. - Март 1992. - С. 12.

įvairių rūšių mėsos, kumpių, dešrų, kitų gaminių, šviežių ir rūkytų paukščių. Nuostabiai įvairios buvo ir vadinamosios pramonės prekės, ir lietuviškos, ir importuotos iš daugelio šalių... Dabar apie kainas. Man jos pasirodė neįtikėtina mažos... Antai pas mus sviestas kainavo 26 rublius už kilogramą, o Lietuvoje - 2 litai. Kostiumas iš vietinės medžiagos kainavo 36-40 litų, iš angliškos - 70... Kvalifikuotas darbininkas vidutiniškai gaudavo 400 litų per mėnesį³³.

Tokia buvo okupacinės armijos kariškių nuomonė.

Sovietinei vyriausybei reikalaujant, Lietuvos TSR Vyriausybė ėmėsi priemonių gerinti Raudonosios armijos aprūpinimui maisto produktais ir kitomis prekėmis. Buvo pradėtos kurti specialios parduotuvės SSRS pasienio ir vidaus kariuomenei, milicijai ir NKVD daliniams. Liaudies komisarų taryba įpareigojo finansų liaudies komisarą specialiosios prekybos reikalams skirti 600 000 Lt apyvartos lėšų. Prekybos liaudies komisaras turėjo pasirūpinti materialine specialiosios prekybos ir buitinio aptarnavimo tinklo baze. Reikėjo parūpinti patalpas parduotuvėms, sandėliams, valgykloms, drabužių ir batų siuvimo dirbtuvėms, skirti reikalingą prekių kiekį³⁴.

Pagrindiniai raudonarmiečių įgulų tiekėjai buvo "Maistas" ir "Lietūkis", kuriuos kreditavo Lietuvos bankas. Sovietinės armijos įškolinimas "Maistui" ir "Lietūkiui" kasdien didėjo. Kaip rašė buvęs finansų ministras E. Galvanauskas, Maskva nesiskubino atsilyginti, matyt, neturėjo nei noro, nei užsienio valiutos. Vis labiau aiškėjo, kad bolševikinė Sovietų Sąjungos vyriausybė yra pasiryžusi apiplėšti Lietuvą, priversti ją išlaikyti svetimas įgulas. Atsirado pavojus ne tik Lietuvos valstybės finansams, bet ir įvairioms privačioms kredito įmonėms, kurios kreditavo Raudonosios armijos įgulų tiekėjus³⁵.

Iš pradžių SSRS Užsienio prekybos LK nesisekė susitarti su kooperatinėmis Lietuvos organizacijomis - "Lietūkiu" ir "Sodyba" dėl daržovių tiekimo Lietuvoje dislokuotiems raudonarmiečių daliniams. Reikalaujamų daržovių kiekis buvo gana didelis. Pavyzdžiui, buvo reikalaujama 20 104 t bulvių, 11 200 t šviežių kopūstų, 3 198 t burokų, 1 835 t morkų ir 2 111 t svogūnų. Sunkumai tikriausiai susidarė todėl, kad "tvirtas valstybines kainas" nustatinėjo ne parda-

33 Федоров Г. Дезертир: Из записок оккупанта// Даугава. 1990, январь (151). - С. 71.

34 LTSR LKT 1940.X.28 nutarimas Nr. 269 dėl Lietuvos TSR specialinės prekybos organizavimo// LVA. - F. R-754. - Ap. 1. - B. 2. - L. 164.

35 Galvanauskas E. Lietuvos okupacija ir įjungimas į SSSR// Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. - P. 75.

vėjas, o pirkėjas³⁶.

Štai kaip tuometinę situaciją aprašo buvęs "Maisto" akcinės bendrovės direktorius K. Bulvičius: suvalstybinus "Maistą", "... iš pradžių visos mėsos parduotuvės buvo pilnos įvairiausių gaminių. Jomis buvo neparastai susižavėję raudonarmiečiai ir jų šeimos. Vienos parduotuvės vedėja man pasakojo, kad raudonarmietis, rodydamas ranka į sienoje pakabintas rūkytų lašinių paltis, paklausė rusiškai: "O šitie kas yra?" "Rūkyti lašiniai", - atsakė pardavėja. Vėl klausia: "Ar juos parduodate?" Gavęs teigiamą atsakymą, paprašė: "Tai duokit man 10 kilogramų"³⁷.

Grupė karo vadų turėjo būti aptarnaujama pagal išankstinius užsakymus, prekes pristatant į namus. Štai kelios pavardės iš slapto sąrašo: gen ltn. Jere- menko, brigados komisaras Rudenko, gen. mjr. Sulcikovas, plk. Kosyrevas, bri- gados komisarai Ušakovas, Roždestvenskij, plk. Gulis, plk. Erfurtas, Zeziulki- nas, plk. Smarkalovas ir I rango intendantas Patruševas. Visi jie turėjo gerus butus, dauguma su vidaus ir miesto telefonais, išskyrus du, gyvenančius "Eu- ropos" viešbutyje³⁸.

Buvo dar vienas Raudonosios armijos kariškių apsirūpinimo būdas ir pa- sipelnymo šaltinis.

Įžengus į Lietuvą Raudonajai armijai, kariškiai paimdavo maisto pro- duktų, įvairių medžiagų ir kt. iš įstaigų ir pavienių asmenų. Vidaus reikalų mi- nisterijai Savivaldybių departamentas nurodė, kad tuo atveju už atiduotus pro- duktus ir atliktus patarnavimus sąskaitas suinteresuoti asmenys pristatytų vietos savivaldybei patvirtinti. Vėliau šie dokumentai turėjo būti siunčiami Lietuvos kariuomenės štabo Ypatingajam skyriui santykiams su SSRS kariuomene Lietu- voje, kad tarpininkautų dėl apmokėjimo³⁹. Tačiau atsiskaitymas su raudonarmie- čiais ne visada būdavo sėkmingas. Pavyzdžiui, Panevėžyje stovinčios dalys duo- na buvo aprūpinamos iš Lietuvos kariuomenės intendantūros sandėlio. Išduodant duoną (javus), buvo surašytas aktas Nr. 20, tačiau Raudonosios armijos atstovai atsisakė jį pasirašyti. Tuo tarpu nesutvarkius dokumentų, neapmokėjus už pro- duktus, Lietuvos kariuomenės intendantas negalėjo atsiskaityti už materialines

36 НКО СССР. Военный совет II-й армии. 12.IX.1940. Но 010292с. Председателю СНК ЛитССР// LVA. - F. R-754. - Ap. 3. - B. 516. - L. 4.

37 Bulvičius K. Nebūk kvailas, nevežk// Švyturys. - 1990. Nr. 3. - L. 16.

38 Список командно-начальствующего состава, обслуживание коего военторгу Вильнюсского гарнизона организовать по предварительным заказом с доставкой товаров на дом// LVA. F. R-38. - Ap. 1. - B. 5. - L. 2.

39 LR VRM Savivaldybių departamentas. Apskričių viršininkams, pirmiečių miestų burmis- trams ir apskričių valdyboms. K., 1940.VI.21 Nr. 34162// LVA. - F. 379. Ap. 1. - B. 1594. - L. 83.

vertybes⁴⁰.

Raudonosios armijos vadai reikalavo iš savivaldybių parduoti, duoti ar pagaminti baldus bei kitą inventorių. Pavyzdžiui, SSRS pasienio komendantūra Lazdijuose pareikalavo, kad Seinų apskrities valdyba pagamintų stalus, suolus, taburetes, užsakė 4 rašomuosius 1000 Lt vertės stalus; savivaldybė savo lėšomis turėjo nupirkti 350 Lt vertės rašomąjį stalą bei gavo sąskaitą (920 Lt) už fotelius ir 4 rašomuosius stalus. Rašte Komunalinio ūkio liaudies komisariatui savivaldybė skundžiasi, kad: "Šiems reikalavimams savivaldybė lėšų neturi ir atrodo neprivalanti juos apmokėti"⁴¹. Kaip ir reikėjo tikėtis, Komunalinio ūkio liaudies komisariatas atsakė, jog už baldus SSRS pasienio komendantūrai apskrities savivaldybė mokėti neprivalo⁴². Tokių nusiskundimų, kad raudonarmiečiai neapmoka už paimtas malkas, patalpas, butus, maisto produktus bei atliktas paslaugas, buvo gaunama iš Tauragės, Panevėžio, Kupiškio ir kitų savivaldybių⁴³.

Sovietinės armijos kavalerijos daliniams reikėjo pašarų, kuriais taip pat tikėjosi apsirūpinti iš vietinių išteklių. Reikėjo 15 000 cnt šieno, 14 000 cnt šiaudų, už kuriuos kainą nustatė 11-os armijos Tiekimo skyrius⁴⁴.

To meto liudininkas G.Fiodorovas pažymi, kad viena iš juodžiausių dienų Lietuvai buvo 1940 m. lapkričio 13-oji, kada lygia greta su litais pradėjo kursuoti rubliai. Jis rašo: "Ligi tol mūsų vadai litais gaudavo tik nedidelę dalį atlyginimo. Likusioji dalis buvo mokama sovietiniais pinigais ir pervedama į jų asmenines sąskaitas. Pinigų ten susikaupė nemažai. Prasidėjo beprotiška bakchanalija..." Toliau autorius prisimena, kaip elgėsi vadų žmonos - "kovos draugės": "Pasiėmusios pinigus iš taupomųjų kasų, jos, kaip gauja grobuonių, puolė į parduotuves. Sutrikę krautuvių šeimnininkai perėjo nuo džiaugsmo (padidėjo apyvarta) į nevilgtį - viskas momentaliai dingo, staigus kainų padidėjimas nė kiek nepaveikė sovietinių pirkėjų, juo labiau jų žmonių". Būsimąjį istoriką ir rašytoją

40 Kariuomenės tiekimo viršininkui. Raportas. 1940.IX.27 Nr. 8221// Ten pat. - F. R-222. - Ap. 1. - B. 15. - L. 169 (II p.).

41 KŪL Komisariatui. Lazdijai. 1940.X.15 Nr. 1868// Ten pat. - F. 379. - Ap. 1. - B. 1057. - L. 6.

42 Seinų apskrities valdybai. 1940.X.19 Nr. 1576// Ten pat. - L. 5.

43 RA štabui. Nuorašas: Tauragės aps. VK. 1940.XII.11 Nr. 3628// Ten pat. - F. R-768. - Ap. 1. - B. 19. - L. 70; Panevėžio aps. VK. 1940.XII.17 Nr. 981// Ten pat. - F. T-754. - Ap. 3. - B. 418. - L. 43; Штаб Красной армии. Копия: Исполком Каунасской волости. 30.XII.1940 Но 4342// Ten pat. - F. 397. - Ap. 1. - B. 1593. - L. 17.

44 НКО. Отдел продовольствия II-ой армии. 12.X.1940 Но 010684с. СНК ЛССР. Копия: Уполномоченному Наркомвнешторга ЛитССР// Ten pat. - F. R-754. - Ap. 3. - B. 516. - L. 32.

labai paveikė toks įvykis juvelyrinių dirbinių parduotuvėje, kurio liudininku jis buvo: "Stora rudaplaukė štabo viršininko žmona krautuvės šeimininkui valdingai įsakė suvynioti visus papuošalus, kurie buvo po stiklu ant prekystalio... Dienos pabaigoje Lietuva buvo nusiaubta. Kai kurių produktų kaina pakilo kelis kartus, o kai kurių - net dešimt kartų. Nesuskaičiuojami parduotuvių savininkai buvo visiškai nuskurdinti. Viskas paskendo beribėje nieko nevertų sovietikių pinigų jūroje... Laikraščiai, springdami iš susižavėjimo, rašė apie tai, kad nupigo degtukai ir druska. Iš tikrųjų SSRS degtukai kainavo penkias kapeikas, o Lietuvoje - 10 centų. Šią juodą dieną gėda buvo būti rusu"⁴⁵.

Apie panišką būklę prekyboje ir visų gyventojų sluoksnių nepasitenkinimą sovietinės pinigų sistemos įvedimu ir kainų bei išdirbio normų pakėlimu aliarmavo savo pranešimuose LKT pirmininkui NKVD komisaras A.Guzevičius ir jo pavaduotojas P.Gladkovas⁴⁶.

IŠVADOS

1. Raudonosios armijos dalinių įkurdinimas Lietuvoje sunkia našta gulė ant respublikos biudžeto: karininkams ir puskarininkiams mokamos persikėlimo išlaidos, pašalpos, raudonarmiečių vadovybei suteikiami kreditai, steigiamos mokyklos kariškių ir kitų atvykėlių vaikams.

2. Didelės lėšos iš respublikos biudžeto turėjo būti skirtos tam, kad lietuviai naujokai, šaukiami į kariuomenę, galėtų pasimokyti rusų kalbos, taip pat premijoms sovietų kariškiams, sienų apsaugai.

3. Personalinių pensijų įstatymas suteikė sovietiniams kariškiams ir kitiems atvykėliams iš Sovietų Sąjungos dideles pensijas.

45 Федоров Г. Дезертир: Из записок оккупанта// Даугава. 1990. Январь (151). - С. 72-73.

46 Председателю СНК ЛССР тов. Гедвилас. Спецсводка Но 3 О реагировании населения на предварительные мероприятия о валюте и ценах. 27.XI.1940 Но 1/В 52сс// LVA. - F. R-754. - Ар. 5. - В. 519. - Л. 15.; Председателю СНК ЛССР тов. Гедвилас. Спецсводка Но 4 О реагировании населения на мероприятия правительства о валюте и ценах. 30.XI.1940 Но 1/1380сс// Тел рат. - Л. 27-30.; Председателю СНК ЛССР тов. Гедвилас. Спецсводка Но 5 О реагировании населения на мероприятия правительства о валюте, ценах и заработной плате. 30.XI.1940 Но 1/1381сс// Тел рат. - Л. 20-23.; Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) Но 08-889сс от 24.X.1940 "Об отсрочке повышения цен на промышленные и продовольственные товары в Литовской, Латвийской и Эстонской ССР"// Тел рат. - В. 515. - Л. 35.

4. Lietuva okupacinę kariuomenę turėjo aprūpinti pagrindiniais maisto produktais, turėjo steigti parduotuves, valgyklas, buitinio aptarnavimo įmones SSRS pasienio ir vidaus kariuomenei, milicijai ir NKVD daliniams.

5. Neužmokėdami už maistą, baldus, inventorių ir įvairias paslaugas, raudonarmiečiai padarė nemažą žalą respublikos savivaldybėms.

6. Sovietinė pinigų reforma (rublio įvedimas) labai pasunkino Lietuvos gyventojų padėtį, o raudonarmiečiams suteikė galimybę išleisti menkaverčius rublius.